دوفصلنامه علمی ـ تخصصی گفتمان وحی
سال یازدهم/ شماره ۱۸/ پاییز وزمستان ۱۳۹۹

Bi-quarterly Journal Specialized Guftman-e Wahy
Eleventh Year, No.18, Autumn and Winter 2020-21

# فلسفه آزمون الهی ازمنظر قرآن

□ موسی ابراهیمی *

## چکیده

قرآن کریم از مهمترین متون و منابع اصیل اسلامی است که در مدت بیست و سه سال بواسطه فرشته وحی الهی به پیامبر نازل شد. قرآن کریم خود را کتاب هدایت و تربیت معرفی می کند، در عین حال بیساری از درسها و عبرت ها را برای بشریت گوش زد می کند. از آموزه های قرآنی به دست می‌آید که انسان هرگز نمی تواند از مصیبت های دنیای رهای یابند. مصیبت یک سنت الهی و قانونی فراگیر است. بیماری وسلامتی دوسوی آزمونی الهی‌است بیماری کووید ۱۹ و یا همان ویروس کرونا نیز یکی از نمونه های امتحان است تانوع مواجه ما شناخته شود. واژهای که در قرآن کریم معادل امتحان استعمال شده عبارت اند از بلاء، فتنه و امتحان، ابتلاء به معنای آزمون، تجربه و کشف کردن به کارمی رود، فتنه گاهی به معنای بلاء، مصیبت و عذاب آمده وگاهی به معنای آزمایش وامتحان به کار رفته است، از نظر قلمرو آزمایش یک امر مقطعی نیست که مخصوص دوره و زمانی خاص باشد بلکه دائمی و جهان شمول است.

**واژگان کلید:** ابتلا، امتحان، فتنه، زمان، مکان.

---

* . دانش آموخته سطح چهار حوزه علمیه.

## مقدمه

انسان‌ها در زندگی با مصیبت‌های گوناگونی مواجه می‌شوند از آموزه‌های قرآنی به دست می‌آید که انسان‌ها در زندگی دنیوی خویش هرگز نمی‌توانند از مصیبت رهایی یابند؛ چرا که ساختار زندگی بشر در دنیا این گونه سامان یافته است که همواره گرفتار مصیبتی بزرگ و کوچک باشد. مصیبت در اقسام و انواع آن، یک سنت الهی و قانونی فراگیر است، به عبارت دیگر یکی از قوانین ثابت در زندگی بشری، گرفتاری به مصیبت است.

خداوند در آیاتی به صراحت از سنت دائمی امتحان و ابتلا سخن می‌گوید و می‌فرماید:«أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لايُفْتَنُونَ» (عنکبوت/ ۲). آیا مردم پنداشتند که تا گفتند ایمان آوردیم، رها می‌شوند و مورد آزمایش قرار نمی گیرند.

از آن جایی که آزمایش یک سنت همگانی الهی‌است و تأثیر بسزایی در سعادت و شقاوت و پاداش و کیفر انسان ها دارد، لازم است که زوایای این بحث از منظر قرآن بررسی شود تا همه انسان ها از حقیقت آزمایش آگاه و با راه های صحیح برون رفت از آزمون الهی آشنا گردند، تا زمینه آگاهی و شناخت همگان فراهم آید.

بیماری و سلامتی دو سوی آزمون الهی است؛ بیماری کرونا نیز نمونه‌ای از این امتحانات است تا نوع مواجهه اجتماعی ما سنجیده شود این بیماری تمام کشورها را درنوردید و بیش ازپنجا وشش میلیون نفر به این ویروس مبتلا شدند و بیش از یک میلیون نفر فوتی داشته اند، .بسیاری از انسانها را خانه نشین کرد، قطارهارا از حرکت بازماند و هواپیما ها را از پرواز بازداشت و بسیاری از خرید فروش ها را تعطیل کرد.

واژه هایی که در قرآن کریم معادل آزمایش و امتحان استعمال شده است، عبارتند از: بَلاء، فتنه و امتحان. از میان این سه واژه، بیشترین استعمال مربوط به واژه فتنه با مشتقاتش می باشد و کمترین آن مربوط به واژه امتحان است که حداکثرسه مورد در قرآن استعمال شده است.

## تعریف مفاهیم

### ۱. تعریف فتنه

فتنه، امتحان، اختبار نظیر هم‌اند «فتنت الذهب فی النار» آنوقت را گویند که طلا را در آتش برای خالص و ناخالص بودن آن امتحان کنی «وَ اعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ» (انفال/ ۲۸). بدانید که اموال و اولاد شما امتحانی‌است که با آنها امتحان کرده می‌شوید تا بدتان از خوب تان روشن شود. ( قریشی، قاموس القرآن/۵ / ۱۴۷).

فتنه: در اصل به معنای آزمایش است. کلمه «فتنه» همان مفهوم امتحان و آزمایش را دارد، البته «فتنه» را از این جهت فتنه گویند که چیزی است که انسان را به خود مشغول می کند و امتحان بودنش به همین است ( مطهری، آشنایی با قرآن، ۷ /۱۸۲).

فتنه، در قرآن مجید در موارد متعددی بکار رفته گاهی به معنای آزمایش و امتحان و گاهی به معنای بلاء و مصیبت و عذاب آمده است این کلمه در اصل به معنای داخل کردن طلا در کوره است تا خوبی و بدی آن آشکار شود سپس به معنی آزمایشها که نشان دهنده چگونگی صفات باطنی انسان‌هاست بکار برده شده است، و همچنین در مورد بلاها و مجازات‌ها که باعث تصفیه روح انسان و یا تخفیف گناه اوست بکار می‌رود (مکارم شیرازی، تفسیرنمونه۱۳۷۱/۷/۱۳۰).

فتنه: به معنی گذاشتن طلا در آتش برای شناخته شدن میزان خلوص آن است، سپس به هر گونه آزمایش ظاهری و معنوی اطلاق شده است(مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۱۳۷۱/ ۲ / ۱۷).

### تعریف امتحان

مشتقات این واژه در قرآن کریم با واژه «امتحن»(ممتحنه/ ۱۰) و «فامتحوهنّ»(حجرات/ آیه ۳) استعمال شده است. «امتحن» از ماده امتحان در اصل به معنی ذوب کردن طلا وگرفتن ناخالصی آن است، و گاه به معنی گستردن چرم نیز آمده، ولی بعداً در معنی آزمایش به کار رفته است؛ مانند آیه ۳ حجرات، آزمایشی که نتیجه آن خلوص قلب و گستردگی آن برای پذیرش تقواست.

## تعریف ابتلا

کلمه «ابتلاء» مصدر ثلاثی مزید است از باب افتعال از ریشه «بلاء». این واژه و مشتقات آن در قرآن کریم۳۷ بار در ضمن ۳۴ آیه به کار رفته است. (موسوی نسب، ابتلاء و آزمایش انسان در قرآن/۱۵).

در لغت، کلمه «ابتلاء» به معنای آزمون، تجربه و کشف کردن به کار می رود؛ یقال بلاه و ابتلاء اذا اختبره و امتحنه «ابْتَلَاه ابْتِلاءً بمعنیَ امْتَحَنَهُ» (فیومی، المصباح المنیر،۶۲/۲) بنابراین ابتلا به معنای امتحان و ازمایش است.

بعضی در معنای لغوی گفته اند: بلی بر وزن «علم» کهنه شدن گویند: «بلی الثوب بلیً و بلاءً»؛ یعنی لباس کهنه شد به غم و اندوه از آن سبب بلاء گویند که بدن را کهنه و فرسوده می کند.( قریشی، قاموس القرآن، ۲۲۹/۱). و گفته اند: «ان الاصل الواحد فیها هو ایجاد التحول، ای التقلب و التحویل و هذا المعنی ینطبق بجمیع موارد ها و مصادیقها من دون ای تجوز او یتکلف فیها و اما الامتحان و الاختبار والابتلاء والتجربه ... فکل هذه من معانی مجازیه و من لوازم، الاصل و آثاره بحسب الموارد(مصطفوی التحقیق فی کلمات القرآن الکریم،۱ /۳۱۸).

خلاصه آنکه در معنای اصلی واژه بلاء اختلاف است؛ گروهی مثل ابن منظور و صاحب قاموس گویند معنای اصلی آن آزمایش و اختبار است و گروهی دیگر مثل مصطفوی و راغب گویند معنای اصلی آن دگرگونی و کهنه شدن است. اما معنای آزمایش و اختبار از لوازم معنای اصلی هستند

## تعریف اصطلاحی ابتلا در قرآن

مراد از واژه «ابتلاء» در اصطلاح قرآن، با توجه به ریشه لغوی کلمه که در بردارنده معنای تداوم و تکرار است، عبارت است از مجموعه برنامه های مستمر و مداوم که در رابطه با انسان و عملکرد و رفتار وی جاری است. (موسوی نسب، ابتلاء و آزمایش انسان در قرآن،/۱۷). مفهوم قرآنی «امتحان» و «فتنه» نیز همین است به همین جهت بلای طبیعی و امراض را می توانیم بررسی نماییم از جمله بیماری فعلی بنام کرونا را از دو جنبه می توانیم بررسی کنیم آیا این ویروس، بلایی

است که همه کشورها را در برگرفته و یا اینکه امتحان الهی است در قالب بلا نازل شده است.

قران کریم می فرماید:«خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِيفا» (نساء/ ۲۸) انسان ضعیف آفریده شده است و در آیه دیگر می فرماید: (یا أَيُّهَا الْإِنْسانُ ما غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ). (انفطار/٦) ای انسان تو را چه شده است که به خدای خود مغرور شده ای؟

## قلمروی زمانی و مکانی

آزمایش الهی از نظر زمان و مکان، یک امر مقطعی و منطقه ای نیست که مخصوص دوره و زمان خاصی باشد و یا به منطقه و کشور خاصی محدود شود و ساکنان نقاط دیگر از قلمرو آزمایش الهی خارج شوند، بلکه نسبت آزمایش و امتحان از این نظر، دائمی و جهان شمول است. تا روزی که دنیایی وجود دارد و در آن نوع بشر زندگی می کند، آزمایش الهی هم وجود دارد.

بعضی از آیات دلیل بر این مطلب است که عبارتند از:

«أَحَسِبَ النّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنّا وَهُمْ لا يُفْتَنُون»(عنکبوت/۲).آیا مردم گمان کردند به حال خود رها می شوند و آزمایش نمی شوند. «وَلَقَدْ فَتَنّا الّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنّ اللّهُ الّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنّ الْكَاذِبِين» (عنکبوت/۳) و خداوند متعال سوگند یاد کرده به اینکه ما کسانی را که پیش از آنان بودند آزمودیم (و اینها را نیز امتحان می‌کنیم) باید علم خدا در مورد کسانی که راست می‌گویند و کسانی که دروغ می‌گویند تحقّق یابد.

## قلمروی انسانی

با توجه به بعضی از آیات کریمه، همه انسان ها در معرض قانون آزمایش الهی قرار دارند و هیچ فردی از نوع بشر از آزمایش الهی مستثنی نیست. بعضی از این آیات عبارتند از: «إِنّا خَلَقْنَا الإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَهٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيه» (انسان/۲). ما انسان را از نطفه مختلطی آفریدیم و او را می آزماییم. «الّذِی خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاهَ لِيَبْلُوَكُم» (ملک/۲). آن کس که مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید: «أَحَسِبَ النّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنّا وَهُمْ لا يُفْتَنُون» (عنکبوت/۲). آیا مردم گمان

می کردند به حال خود رها می شوند و آزمایش نخواهند شد؟ انسانها در عصر ماشینی زندکی می کند گمان می کند با قدرت متکی به علم خود می تواند به طبیعت فائق آید و بدون خدا عالم را بچرخاند و حال همین انسان به ضعف خود پی برده است. ترس حاصل از ویروس کرونا برای کفار و آنان که به خدا ایمان ندارند یک هشدار است و برای مومنین، نشانه شکر گزاری و اخلاص بیشتر به درگاه خداوند است.

## بلاها و آزمون الهی

آیات و روایات متعددی هم در تأیید این موضوع یعنی «امتحان و عذاب الهی» وجود دارد، که می‌فرماید «وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ»(سوره شورا/ ۳۰). «هر مصیبتی به شما رسد، به خاطر اعمالی است که انجام داده اید و بسیاری را نیز عفو می‌کند.

با نگاه به آیات قرآن کریم که می‌فرماید:«وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ، الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ، أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ» (سوره بقره /۱۵۵-۱۵۷). قطعاً همه شما را با چیزی از ترس، گرسنگی، و کاهش در مال ها و جان ها و میوه ها، آزمایش می کنیم. به خوبی برای ما روشن می‌سازد که خداوند با اسباب مختلف بندگانش را امتحان و مورد آزمایش قرار می‌دهد و در این بین کسانی که در مقابل این سختی‌ها صبر و بردباری کنند و عاقبت امور را به سوی خدا بدانند مورد لطف و رحمت و هدایت الهی هستند.

مقام معظم رهبری در زمینه کرونا و امتحان می فرماید:« امّا در مورد این حادثه‌ی رایج کشور که حادثه‌ی کرونا است؛ خوب این یک ابتلای عمومی‌است، یک آزمون است؛ آزمون برای دنیا است؛ هم برای دولتها، هم برای ملّتها؛ دولتها هم در این حادثه امتحان می‌شوند، ملّتها هم در این حادثه امتحان می‌شوند؛ آزمون عجیبی‌است».( سخنرانی تلویزونی نیمه شعبان سال۱۳۹۹/۱/۲۱).

حضرت علی (ع)در این زمینه می فرماید:« إِنَّ الْبَلَاءَ لِلظَّالِمِ أَدَبٌ وَ لِلْمُؤْمِنِ امْتِحَانٌ- وَ لِلْأَنْبِيَاءِ دَرَجَةٌ وَ لِلْأَوْلِيَاءِ كَرَامَةٌ؛ بلا برای ظالم ادب نمودن وتنبیه کردن است، برای مومن امتحان

برای انبیا درجه و برای اولیاء کرامت است» ( محمد باقر، بحار الانوار، ۶۴/ ۲۳۵). در برخی روایات اشاره دارد که در آخرالزمان بلایا، آزمایشات و اتفاقات مختلفی برای مؤمنان رخ می دهد که این حوادث سبب ایجاد بستری مناسب برای شناخت مؤمنان واقعی می شود، قطعا وجود بلایا و ابتلائات در جوامع اسلامی امتحان الهی است.

در آیه دیگر می خوانیم: «انَّا جَعَلْنا ما عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَها لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (کهف/۷). خداوند با وسایل و ابزار مختلف بندگانش را امتحان می کند، تکالیف الهی و پیش آمد های روزگار همه امتحان خدائی اند و به وسیله آنها خوب و بد از هم جدا شده و خوبان در راه کمال و بدان در راه شقاوت پیش میروند بنابراین، این ویروس هم یک امتحان الهی است.

## پیامبران و آزمون الهی

خداوند در قرآن کریم علاوه بر آن که به عمومیت ابتلاء در نوع بشر تصریح کرده است، به آزمایش نمودن بعضی از پیامبران الهی مانند حضرت ابراهیم، یوسف... و قوم آنها هم اشاره نموده است که به نظر می رسد بیان این مطلب، قوّت قلب و تسکین مردم باشد که بدانند آزمایش الهی همگانی است و بتوانند همچون پیامبران با استفاده از عوامل موفقیت برون رفت، از آزمایش الهی سربلند بیرون آیند.

شهید مطهری می فرماید:«امتحان به این جهت است که انسان در خلال آن گرفتاریها (کمال یابد) گرفتاری در نعمت یک جور است و گرفتاری در نقمت جور دیگر است. همه جیز برای این است که انسان گرفتار آن شود و خود را از آن آزاد کند، انسان در دنیا نیامده که از کنار نعمتها و ازکنار بلاها و گرفتاریها بگذرد، بلکه آمده است در دریای نعمت ها و در دریای گرفتاریها خودش را بیندازد و سالم بیرون بیاید کمال انسان به این است که در دنیا، هم با نعمتها و هم با شدتها هرچه بیشتر درگیر شود و از این درگیری آزاد بیرون بیاید»( مطهری، مجموعه اثار، ۲۷ / ۳۹۲).

## انسان تحت هرشرایط مورد آزمون الهی قرار می گیرد

در منظومه اسلامی تمامی حوادث اعم از تلخ و شیرین امتحان و ابتلاست و تنها حوادث بد مجالی برای آزمون الهی نیست. در روایات بیان شده که خداوند برخی را با فقر و برخی را با ثروت و غنی آزمایش می‌کند.

بنابراین دارایی و ثروت و تندرستی و سلامتی نشانه خوب بودن افراد و لزوماً عنایت الهی نیست؛ بلکه سلامتی و ثروت، امتحان و فقر و بیماری هم برای امتحان است؛ بلاها بزرگترین امتحان الهی هستند و سبب می‌شوند که به یاد غفلت‌ها، کم‌کاری‌ها و ناشکری‌ها و نعمات خدا بیفتیم. پس اعطای انبوه نعمات الهی مورد آزمایش قرار می‌گیرند تا مشخص شود آیا در اوج رفاه و آسایش هم همچنان بر عهد خویش مبنی بر طاعت خداوند و رعایت احکام الهی پایبند هستند یا غفلت و تکبر را پیش می‌گیرند.

امام صادق (ع) در این رابطه فرمودند:«ما أنعَمَ اللّه ُعلی عبدٍ نِعمَةً فَسَلَبَها إیّاهُ حتّی یُذنِبَ ذَنباً یَستَحِقُّ بذلكَ السَّلبَ» (محمد بن باقر، بحارالانوار،۷۳/۳۳۹/۲۱). خداوند هر نعمتی را که به بنده‌ای داد از او نگرفت مگر به سبب گناهی که سزاوار سلب آن نعمت شد.»

آزمون بوسیله «خیر» و «شر»

یکی از نکاتی که در شناخت سنّت آزمون، بسیار قابل توجّه و تأمّل است، این است که این سنّت، بر اساس حکمت بالغه خداوند، از دو طریق، اجرا می‌گردد که در نگاه ابتدایی، یکی خیر و زیبا، و دیگری شر و نازیباست. به این آیات توجّه فرمایید:« وَ نَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً وَ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ» (انبیاء/ ۳۵). و ما شما را از راه آزمایش به بد و نیك می آزماییم و به سوی ما باز گردانیده می شوید. «وَ بَلَوْنَاهُم بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» (اعراف/۱٦۸) و آنها را به خوبی ها و بدی ها آزمودیم، شاید که باز گردند.

در حدیثی از امام صادق (ع) آمده است:«امیر مؤمنان (ع) بیمار شد، جمعی به عیادت ایشان رفتند و هنگامی که احوال ایشان را پرسیدند، ایشان بر خلاف متعارف فرمود: أصبحت بشرّ، با بدی، شب را صبح کردم.

مردم که توقّع این گونه پاسخ را از ایشان نداشتند، با تعجّب گفتند: «سبحان اللّه! این سخن،

شایسته شخصی مانند شما نیست» امام (ع) برای توضیح پاسخ خود، آیه:« وَ نَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً»(انبیاء/ ۳۵). و ما شما را از راه آزمایش به بد و نیك می آزماییم را تلاوت نمود و فرمود که مقصود از «خیر»، سلامت بدن و ثروتمندی و مقصود از «شر» بیماری و بینوایی‌است که خداوند متعال، انسان ها را با آنها آزمایش می نماید.

بدیهی است که آنچه در کلام امام (ع) آمده، به عنوانِ نمونه مواردی است که انسان به آنها امتحان می شود و گر نه دنیا برای انسان بستر آزمون است و آنچه در زندگی از خوشی ها و ناخوشی ها که برای او پیش می آید، وسیله آزمایش انسان است

## ثانیه های زندگی و ابتلا

خداوند کریم می‌فرماید: «فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (فجر/ ۱۵). اما انسان هنگامی که پروردگارش وی را می‌آزماید و عزیزش می‌دارد و نعمت فراوان به او می‌دهد می‌گوید پروردگارم مرا گرامی داشته است» ولی «وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ»(فجر/ ١٦) و اما چون وی را می‌آزماید و روزی‌اش را بر او تنگ می‌گرداند می گوید پروردگارم مرا خوار کرده است».

این منطق غلط انسان است که خیال می‌کند وقتی خداوند به کسی یا جامعه‌ای نعمت داد او را تکریم کرده و آنها خیلی خوب هستند و از دیگران برترند. این طور نیست؛ خداوند با صراحت فرموده که این نعمت و اکرام، امتحان و ابتلاست، همان طور که تنگی معیشت و مشکلاتی که برای انسان رخ می‌دهد اهانت به انسان یا جامعه انسانی نیست. عذاب و آزمایش الهی از نظر زمان و مکان، یک امر مقطعی و منطقه‌ای نیست که مخصوص دوره و زمان یا قوم و نژاد خاصی باشد و یا به منطقه و کشور خاصی محدود شود و ساکنان نقاط دیگر از قلمرو عذاب و آزمایش الهی خارج شوند، بلکه دائمی و جهان شمول است. تا روزی که دنیایی وجود دارد و در آن نوع بشر زندگی می‌کند، عذاب و آزمایش الهی برای بندگان خدا وجود دارد.

خداوند پرندگانی را گروه گروه بر سر آنها فرستاد«وَ أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً أَبابِيلَ»(فیل/ ۳ ).

پرندگان، گروه، گروه، از هر طرف به سوی لشکر فیل آمدند. در اینکه این پرندگان چه پرنده‌ای بوده است؟ مشهور این است پرندگانی شبیه به پرستو و چلچله بودند که از طریق دریای احمر برخاستند و به سراغ لشگر فیل آمدند.

در آیه بعد می‌افزاید این پرندگان آن لشگر را با سنگهای کوچکی از سجیل(گلهای متحجر) هدف قرار می‌دادند «تَرْمِيهِمْ بِحِجارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ» (فیل/ ۴).

چنان که در شرح این ماجرا از تواریخ و تفاسیر و روایات نقل شده هر یك از این پرندگان کوچك سه سنگریزه به اندازه نخود یا کوچکتر با خود داشتند، که یکی را با منقار و دو تا را با پاهای خویش حمل می‌کردند و این سنگهای کوچك بر هر کس فرود می‌آمد او را از هم متلاشی می‌ساخت! چنان که در آیه بعد می‌فرماید: آنها را مانند کاه خورده شده قرار داد«فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ»(فیل/ ۵). عصف به معنی برگهایی‌است که بر ساقه زراعت است و سپس خشکیده و کوبیده شده است و به تعبیری دیگر به معنی کاه است ( مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۱۰/۲۸/۱۳۷۱).

داستان سپاه ابرهه که قصد داشت با استفاده از توان لشکریان فیل‌سوارش به جنگ خدا برود و هجوم پرنده‌های ابابیل که خداوند آن‌ها را به سویشان گسیل نمود و با انداختن سنگ‌های بسیار ریز بر سر او و افرادش، سپاه بزرگش را نابود و تارومار کردند نیز عبرت آموز است. در قرآن کریم آمده که آب‌های رود نیل چگونه به فرمان خدا فرعون و فرعونیان ظالم را در میان امواج سهمگین خود غرق نمود، با این‌حال در بیشتر موارد این حکایت‌های قرآنی را به فراموشی می‌سپاریم.

البته عذاب و آزمایش الهی فقط مشمول حاکمان ظالم و زورگو نمی‌شود، بلکه ممکن است همه افراد جامعه و حتی اولیاء الهی و منتسبین به آن‌ها را نیز در بربگیرد، همچنان‌که خداوند با بیماری طولانی مدت حضرت ایوب را مورد امتحان قرار داد و با عذاب الهی و فرو فرستادن باران سیل آسا، پسر نافرمان حضرت نوح و اکثریت قوم سرکش او را در دریایی از آب که سرتاسر زمین را فرا گرفت، غرق ساخت.

در قرآن به موارد متعدد از امتحان و عذاب‌های الهی که به علل مختلف مثل؛ بت‌پرستی،

ظلم، فساد، نافرمانی، ناسپاسی و سرکشی از فرمان الهی و یا اجتناب از قبول دعوت پیامبران خدا، اشاره شده است.

حکایت‌هایی از این دست کم نیستند، یک زمان خداوند می‌کوشد تا با پشه ناچیز، پرنده کوچک جثه‌ای مانند ابابیل و امواج خروشان رود نیل یا صاعقه و سجیل، انسان را متوجه رفتارش نموده و از خواب غفلت بیدار و به عقوبت برساند یا آن‌ها را مورد آزمایش قرارش دهد و زمانی دیگر، خشکسالی، قحطی، سیل، زلزله، سونامی و سایر حوادث طبیعی و غیرطبیعی و کرونا یا حتی مرگ فامیل و آشنا را برای این منظور برمی‌گزیند.

## دلیل بروز حوادث و بلایا

علت بروز بیشتر بلایا یا از سر خشم و غضب خداوند بر مردم نافرمان و سرکش است و یا جنبه آزمایش دارد، اما همیشه علت و حکمتی دارد. بی‌تفاوتی سکوت جوامع و نادیده انگاشتن ظلم و جنایت حکومت‌هایی مانند؛ آمریکا در نقاط مختلف جهان و داعش در عراق و سوریه یکی از علل بروز بلایا محسوب می‌شود. خداوند در این مورد می‌فرماید: وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ وَ لكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْناهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ( اعراف، آیه ۹۶) «اگر اهل قریه‌ها ایمان بیاورند و تقوا داشته باشند، هر آینه ما برکات را از آسمان و زمین بر آن‌ها گشایش می‌دهیم. ولکن آن‌ها تکذیب کردند و آن‌ها را به وسیلة آنچه که انجام دادند گرفتیم».

امتهای پیشین بر اثر کردار زشت خود بهلاکت رسیدند. می‌فرماید:«وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ» اگر مردم قریه‌هایی که بر اثر انکار و سرکشی بهلاکت رسیدند، پیامبران ما را تصدیق و از شرك و معصیت پرهیز کرده بودند، خیرات روز افزون را از آسمان و زمین بوسیله باران و گیاهان و میوه‌ها بر آنها می‌گشودیم. چنان که نوح بقوم خود وعده کرد که اگر ایمان بیاورند برکات آسمانی بر آنها نازل خواهد شد. برخی گویند: برکات آسمان استجابت دعاها و برکات زمین میسر شدن حاجتهاست (طبرسی،ترجمه تفسیر مجمع البیان، ۱۳۷۷/ ۹/ ۱۹۰).

در بُعد فردی نیز مواردی نظیر؛ فراموش کردن خدا و گرایش انسان به اعمال و رفتارهای شیطانی و نفسانی مثل؛ قتل، غارت، تجاوز، مفاسد اخلاقی و رفتاری، اختلاط با نامحرم، دروغ‌گویی، غیبت، تهمت، اختلاس، احتکار، رانت‌خواری، گران‌فروشی، تقلب، کم‌کاری، رباخواری، حرام‌خواری، شرب خمر، اسراف و تبذیر، بی‌توجهی به انجام واجبات و ترک محرمات از جمله مواردی هستند که می‌تواند خشم الهی را در پی داشته باشد. در قرآن کریم در این رابطه آمده است «ظَهَرَ الْفَسادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِما كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» (روم /۴۱). «فساد در خشکی و دریا به خاطر اعمالی که مردم انجام داده‌اند آشکار شده، خدا می‌خواهد نتیجهٔ بعضی از اعمال آن‌ها را به آن‌ها بچشاند، شاید بازگردند».

سپس خداوند آنچه را که بر اثر دوری از خداشناسی به مردم میرسد یاد نموده میفرماید:

ظَهَرَ الْفَسادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ: ظاهر شد قحطی و تباهی در خشکی و دریا زیرا چشمه‌ها خشکیده و دریانیز به زمین های مجاور نفعی نمي‌رساند.«بِما كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ» بسبب گناهان و انحرافاتی که مردم قریش بنا بنقل «ابن عباس» انجام مي‌دهند.

و خلاصه «بِما كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ» یعنی آن تباهی و دگرگونی خشکی و دریا بسبب گناهانی است که مردم مرتکب شده‌اند و مقصود کفر و فسق است و بعضی گفته‌اند مقصود کارهای ناپسند و معصیتها است. «لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا» تا برساند خداوند بآنان جزاء بعض گناهانشان را.

«لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» شاید براه مستقیم برگشت نمایند(طبرسی، ترجمه تفسیر مجمع البیان، ۱۳۷۷ /۱۹ / ۱۴۰). البته همان‌گونه که ذکر شد، گاهی بلایا صرفاً جنبه امتحان دارد و شاید خداوند می‌خواهد از این طریق میزان ایمان مخلوقاتش را ارزیابی نموده و یا با درگیر کردن آن‌ها با مصائب و مشکلات، قصد دارد تا ضمن کم کردن بار گناهان آن‌ها، ایشان را مجدداً و یا با اطمینان بیشتر و اعتقاد قلبی محکم‌تر به مسیر درست بندگی رهنمون سازد

## بلاهای جدید در اثر گناهان جدید

در این زمینه حدیثی از امام الرضا (ع)نقل شده «كُلَّمَا أَحْدَثَ الْعِبَادُ مِنَ الذُّنُوبِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَعْمَلُونَ أَحْدَثَ اللَّهُ لَهُمْ مِنَ الْبَلَاءِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَعْرِفُونَ» (کلینی، کافی ،۲/ ۲۷۵). بلاهای جدید و ناشناخته را معلول گناهان جدید عنوان کرده اند. یعنی وقتی مردم گناهانی که قبلا انجام نمی‌دادند را مرتکب شوند خداوند هم آن‌ها را به بلاهایی که نمی‌شناختند گرفتار می‌کند.

البته با دقت در معنای کلمه بلا که هم به عنوان امتحان و هم به عنوان سختی و اندوه طاقت فرسا به کار رفته است و با توجه به اینکه حتی موارد یکسان برای مؤمن و کافر کاملا متفاوت است «وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا» (اسراء/ ۸۲). و فرو می‌فرستیم بر تو از قرآن آن چیزی که شفا و رحمت برای مؤمنین است و ستمگران را جز خسران (و زیان) نمی‌افزاید، می‌توان نتیجه گرفت که اثر این حوادث هم برای آنها کاملاً متفاوت می‌باشد.

برخی از گناهان جدید و قدیمی جوامع غربی که همچنان متداول است، عبارت‌اند از: ظلم و زور و بی‌عدالتی، رفتارهای غلط گروهی مانند؛ آتش‌افروزی و جنگ و همچنین تخریب، تهدید، تحریم و ترور انسان‌های بی‌گناه در نقاط مختلف جهان، یا رفتارهای منفور فردی مثل؛ هم جنسگرایی، قتل و غارت، شکنجه و تجاوز، شرب خمر و معتاد ساختن دیگران و زمینه بروز بلایا را تشدید می‌نماید.

## بیماری کفاره گناهان مؤمن

در فرمایشی از رسول مکرم اسلام (ص) نقل شده است:«السُّقْمُ يَمْحُو الذُّنُوبَ» (محمد باقر، بحارالانوار، ۶۷/۲۴۴/۸۳). بیماری و مریضی، گناهان را محو و نابود می‌کند. در فرمایشات متعدد از ائمه معصومین (ع) هم در خصوص این که بیماری و امتحان سبب تأدیب انسان و گاه سبب پاکی او از گناه و حتی سبب نزدیکی و قرب او به خداوند می‌شود مطالبی به ما رسیده است؛ که تحمل سختی‌ها و امتحاناتی مثل ویروس کرونا را برای ما آسان‌تر می‌کند.

## عوامل پیروزی در آزمون‌های الهی

سختی‌ها و بلاها نقش تربیتی و بیدارگری دارند. سختی‌ها انسان‌های خفته و بی‌تحرک را بیدار و هوشیار می‌سازند و عزم و اراده ایشان را برمی‌انگیزاند. خاصیت زندگی دنیا این است که همراه با فرازوفرود و سختی‌ها است و دراین‌بین هر چه بر مقاومت انسان افزوده شود، بیش از گذشته تکامل یافته و به‌تدریج نبوغ و استعدادهای او شکوفا می‌گردد.

بدون شک در انجام هرکاری باید عوامل مختلفی دست به دست هم دهند تا کار با موفقیت کامل انجام شود، از نگاه قرآن کریم هم عوامل متعددی مانند صبر و توکل، خویشتن‌داری و اجتناب از کفر گویی، شاکر بودن و اجتناب از نا امیدی به خدا، تسلیم بودن و فرمانبرداری، توجه به گذرا بودن سختی‌ها و مشکلات، استمداد از نیروی ایمان و عنایت الهی، برای پیروزی در امتحان و آزمایش الهی دخیل است.

## دعا، توسل و بیماری

دعا کردن و خواندن پروردگار عالم و خواستن از او، خودش اجابت آن را تضمین کرده است، گفت: ذکر و دعا و عبادت مثل نماز و روزه وسیله کمک گرفتن از خداوند عالم بیان شده است و حتی در جای دیگری در قرآن، استغفار را، در کنار وجود پیامبر رحمت (ص) سبب دفع عذاب بیان کرده است «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ»(انفال/۳۳). و خدا بر آن نیست که آنان را در حالی که تو در میان آنان به سر می‌بری، عذاب کند و تا ایشان طلب آمرزش می‌کنند، خدا عذاب کننده آنان نخواهد بود.

اما با همه این تفاصیل آیا دست به دعا بلند کردن و رها کردن اسباب مادی و طبیعی به تنهایی می‌تواند ما را از مشکلات نجات داده و نیازهای ما را برطرف کند؟ بی شک چنین نیست چرا که خداوند حکیم است و دنیا را بر اساس نظم و سنت خاص الهی آفریده و تدبیر کرده و حتی در بیان ائمه معصومین به انجام امور از روال عادی و طبیعی آن تأکید شده است. وقتی که در آیات قرآن می خوانیم«وَ مَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ» (طلاق، / ۲ – ۳). هرکس تقوای الهی را پیشه کند خداوند راه نجاتی برای او فراهم می‌کند. و او را از جائی‌که

گمان ندارد روزی می‌دهد.

عده ای از مسلمانان و یاران پیامبر کار و تلاش را رها کردند، درها را بستند و به عبادت روی آوردند. وقتی پیامبر اکرم(ص) علت را جویا شد آنها گفتند که خداوند روزی ما را تضمین کرده و روزی ما تأمین خواهد شد. پیامبر اکرم(ص) در پاسخ آنها فرمودند: هر کس این کار را بکند دعایش مستجاب نخواهد شد و تأکید کردند که حتما در طلب روزی باشید و آن را بجویید. این ماجرا به خوبی به ما می فهماند که دعا و عبادت و توسل برای جلب روزی یا دفع بلا و نجات از مشکلات لازم است ولی کافی نیست. یعنی به وسیله دعا ما می توانیم اسباب رحمت الهی را به سوی خودمان جلب کنیم ولی از انجام وظایف دیگر خود هم نباید غافل بشویم.

پیامبر اکرم (ص) در پاسخ آنها فرمود: هر کس این کار را بکند دعایش مستجاب نخواهد شد و تأکید کردند که حتما در طلب روزی باشید و آن را بجویید. این ماجرا به خوبی به ما می‌فهماند که دعا و عبادت و توسل برای جلب روزی یا دفع بلا و نجات از مشکلات لازم است، اما کافی نیست. یعنی به وسیله دعا ما می‌توانیم اسباب رحمت الهی را به سوی خودمان جلب کنیم، اما از انجام وظایف دیگر خود هم نباید غافل بشویم.

## کرونا آزمونی اجتماعی

آزمون افراد سالم سخت‌تر است، در مسئله بیماری کرونا، کسانی بودند که از فرصت نیاز مردم به برخی تجهیزات مانند ماسک مواد ضد عفونی کنند را به نفع خود احتکار و یا اقدام به گرانفروشی کردند و در این آزمون مردود شدند و عده‌ای هم در آزمون خدمت به مردم موفق بودند؛ لذا لحظه لحظه زندگی و نفسی که می‌کشیم ابتلاست وامتحان او محسوب می‌شدند.

پس اولین اقدام و اولین گام در مواجهه با گرفتاری‌ها و مشکلاتی شبیه ویروس کرونا خود مراقبتی و پیشگیری از افتادن در ورطه چنین بیماری‌هایی است. بیماری کرونا امتحانی بود که در برخی جا ها همدلی راه افتاد مردم به کمک بیماران و آسیب دیده گان شتافت کمک معنوی و دلوجوی و کمک مادی نمودن اما در برخی از کشور ها انسانها خوب از امتحان سربلند برون نیامد بلکه به فرمایش قرآن کریم، فرزند از والدین فرار می کرد و والدین از فرزند، برادر از برادر

هرکدام از بستگان فرار می کردند گویا این دنیا برای بشریت قیامت شده است.

در آن روز که انسان از برادر خود فرار می‌کند«يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ»(عبس/۳۴).

همان برادری که با جان برابر بود و همه جا به یاد او بود و در فکر او، امروز به کلی از او گریزان می‌شود. و همچنین از مادر و پدرش«وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ» (عبس/۳۵) و زن و فرزندانش «وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ»(عبس/۳۶).

و به این ترتیب انسان نزدیکترین نزدیکانش را که برادر و پدر و مادر و زن و فرزند هستند نه فقط فراموش می‌نماید بلکه از آنها فرار می‌کند، و این نشان می‌دهد هول و وحشت محشر آن قدر زیاد است که انسان را از تمام پیوندها وعلائقش جدا می‌کند.

اگرچه آیه قرآن کریم از قیامت خبر می دهد اما در برخی جا ها در دنیا هم مشاهده است.

مادری که به او عشق می‌ورزید. پدری که سخت مورد احترام او بود. همسری که شدیدا به او محبت داشت. و فرزندانی که میوه قلب و نور چشمان (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۱۳۷۱/ ۲۶/ ۱۵۸). «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ» (مائده/ ۱۰۵)». جدا از معانی اخروی که در ادامه آیات آمده است از باب حجیت ظاهر و نص بودن آیات قرآن کریم می توانیم دستورات الهی را در همه عرصه ها و زمینه های مختلف زندگی دنیوی خود نیز به کار ببریم.

تأکید و توصیه بر مراقبت از خود و همچنین توصیه به حفظ و نگهداری خانواده در مقابل خطرات «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ» (تحریم/ ۶» و نهی از بی توجهی و بی مبالاتی که منجر به هلاکت انسان می شود «وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ» (بقره/ ۱۹۵». همه این آیات به خوبی نشان می دهد که اولین اقدام و اولین گام در مواجهه با گرفتاری ها و مشکلاتی شبیه ویروس کرونا خودمراقبتی و پیشگیری از افتادن در ورطه چنین بیماری هایی است.

## کتابنامه


**قرآن کریم**

اصفهانی، مجلسی دوم، محمد باقر بن محمد تقی، **بحار الأنوار**، ۲۶ جلد، مؤسسة الطبع و النشر، بیروت – لبنان، اول، ۱۴۱۰ ه

**سخنرانی مقام معظم رهبری در نیمه شعبان ۱۴۲۱/۱/۲۹** https://www.leader.ir/fa

طبرسی، فضل بن حسن، **ترجمه تفسیر مجمع البیان**، چاپ اول، ج ۲۷، فراهانی – ایران - تهران.

فیومی، احمد بن محمد مقری، **المصباح المنير في غريب الشرح الكبير للرافعي**، در یك جلد، منشورات دار الرضي، قم – ایران، اول، ه‍ ق)

قرشی، سید علی اکبر، **قاموس قرآن**، تهران، ۷ جلد، دار الکتب الإسلامیة، – ایران، ششم، ۱۴۱۲ ه‍ ق

کوفی، ابوعلی محمد بن محمد اشعث، **الجعفريات – الأشعثيات**، در یك جلد، مکتبة نینوی الحدیثة، تهران – ایران، ه‍ ق

مصطفوی، حسن، **التحقيق في كلمات القرآن الكريم**، ۱۴ جلد، مرکز الکتاب للترجمة و النشر، تهران – ایران، اول، ۱۴۰۲ ه‍ ق

مطهری، مرتضی ،**آشنایی با قرآن**، انشارات صدرا، چاپ اول، ۱۳۷۷ش

مطهری، مرتضی، **مجموعه آثار**، ج ۲۷، تهران، انتشارات صدرا، چاپ ۱۳۸۸.

مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهران، دار الکتب الإسلامیة – ایران – چاپ: ۱۰، ۱۳۷۱ ه.ش

موسوی نسب، سید جعفر؛ **ابتلاء و آزمایش انسان در قرآن**، چاپ اول، ارزشمند، ۱۳۸۵ش

نوری، محدث، میرزا حسین، **مستدرك الوسائل و مستنبط المسائل**، ۱۸ جلد، مؤسسه آل البیت علیهم السلام، بیروت – لبنان، اول، ۱۴۰۸ ه‍ ق.